

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Рябоконя Євгена Олександровича, доцента кафедри цивільного права
юридичного факультету**

**Київського національного університету імені Тараса Шевченка
на дисертацію *Оніки Ярослави Вікторівни***

**«Речові права на земельні ділянки лісгосподарського призначення:
цивільно-правовий аспект»,**

**подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі
спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Розвиток сучасної правничої науки, у тому числі в сфері дисертаційних досліджень, відзначається істотним збільшенням та деталізацією предметів дослідження. На сьогодні майже усім інститутам, урегульованим цивільно-правовими нормами, тією чи іншою мірою приділялася увага дисертантів. Водночас інститут речових прав на земельні ділянки, хоча і міститься безпосередньо у тексті Цивільного кодексу (надалі – ЦК) України, деталізується спеціальним галузевим законодавством, насамперед, Земельним, Лісовим кодексами, Кодексом України про надра, Законом України «Про оренду землі» тощо. Наявність подібного спеціального регулювання обумовила і відповідне ставлення до зазначеного інституту у цивілістичній науці, де він розглядається лише побіжно, у взаємозв'язку з іншими об'єктами цивільних прав (насамперед, житловими будинками, будівлями та спорудами). Спостерігається тенденція до написання відповідних розділів науково-практичних коментарів до Цивільного кодексу представниками школи земельного, аграрного, екологічного,

природоресурсного права, що нерідко призводить до штучного перенесення у цивілістику відповідних галузевих правових поглядів та доктрин.

Питання правового режиму земельних ділянок взагалі, і ділянок лісогосподарського призначення зокрема, ніколи не перебувало осторонь наукових досліджень, однак останні здійснювалися у переважній більшості представниками школи земельного та екологічного права. Натомість цивільно-правові дослідження проблем права власності, речових прав на чуже майно (О.В. Дзера, Г.Г. Харченко, В.В. Цюра тощо), якщо і зачіпали у своєму змісті особливості правового регулювання речових прав на земельні ділянки, вивчали їх без достатньої деталізації, спираючись на доктрину земельного та екологічного права. Однак остання переважно спрямована не на визначення приватноправової проблематики набуття і здійснення речових прав на земельні ділянки, а на питання охорони, рекультивації, класифікації земель, регламентацію та співвідношення повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у регулюванні земельних відносин, які містять у собі істотну складову публічного права. Водночас, оскільки «провідна роль у регулюванні речових прав належить цивільному праву» (с. 4 дисертації), саме законодавчі положення та наукова доктрина останнього мають бути фундаментом для відповідної надбудови, яка, дійсно, може формуватися на підставі спеціальних галузевих норм.

Доктринальна невизначеність у питанні щодо відносин з приводу земельних, які мають регулюватися цивільним, земельним, лісовим, іншими галузями права та правовими інститутами різної галузевої належності, не могла не призвести до того, що відповідні норми розташовані в межах окремих законодавчих актів з питань права інтелектуальної власності хаотично, несистематизовано, що нерідко призводить до складності їх розуміння та практичного застосування. Потребує активнішої реалізації ст. 9 ЦК України, яка передбачає, зокрема, застосування положень ЦК України до врегулювання відносин у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля. Тому необхідність законодавчого узагальнення та реформування інституту речових прав на земельні ділянки, в тому числі на ділянки лісогосподарського призначення, назріла давно. Поза сумнівом,

даний процес має відбуватися ретельно і поступово, спираючись на базисні доктринальні розробки.

Враховуючи наведене, дисертаційне дослідження Я.В. Оніки є вкрай актуальним в сучасних умовах. Рецензована дисертація безпосередньо пов'язана з відповідними науковими темами, програмами, планами, пріоритетними напрямками розвитку науки і законодавства, що здійснюються за науковими програмами, затвердженими Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна. Робота виконана відповідно до комплексної цільової програми № 0186.0.070867 «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки», головних напрямів фундаментальних досліджень юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (рішення вченої ради юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Про Концепцію розвитку юридичного факультету на 2010–2013 навчальні роки» від 27 грудня 2010 р., протокол № 6).

При написанні роботи авторка поставила собі за мету виявити особливості правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення з урахуванням цивільно-правового аспекту для створення теоретичного підґрунтя удосконалення положень інших галузей права, які регулюють майнові відносини щодо вказаних об'єктів. Досягнення поставленої мети відбувається до допомогою вирішення низки наукових задач, серед яких: встановлення цивільно-правової складової норм щодо речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення та ліси у системі права України; з'ясування визначальних ознак земельних ділянок лісогосподарського призначення, лісу та лісової рослинності як об'єктів цивільних прав та встановлення їх місця серед таких об'єктів; надання характеристики праву власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення тощо (с. 6 дисертації, с. 3 автореферату).

Аналіз дисертації Я.В. Оніки «Речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення: цивільно-правовий аспект» дає підстави стверджувати про те, що авторка в цілому успішно впоралася з виконанням

поставленої мети та завдань дослідження. Сприяла цьому, насамперед, ретельно продумана структура дисертації, яка складається з трьох розділів.

Розділ 1 «Правова характеристика земельних ділянок лісогосподарського призначення за законодавством України» містить дослідження питань, які є основним науково-теоретичним базисом інституту земельних ділянок та речових правовідносин з приводу земельних ділянок. Усі міркування авторки, наведені у цьому розділі, підпорядковані меті виокремлення цивільно-правових відносин з приводу земельних ділянок лісогосподарського призначення від інших відносин з приводу цього об'єкта, які регулюються нормами земельного (лісового), аграрного та екологічного права. Не можна не погодитися з дисертанткою у тому, що усі речово-правові відносини, навіть урегульовані спеціальними галузевими нормативними актами, за своєю природою залишаються цивільно-правовими, адже характеризуються відповідними предметом та методом правового регулювання (с. 13-17 дисертації). Наведене дало авторці обґрунтовані підстави для критики ч. 6 ст. 23 Лісового кодексу (надалі – ЛК) України щодо застосування положень ЦК України до лісових сервітутів лише у частині, що не суперечить нормам ЛК, і дало можливість сформулювати пропозицію щодо авторської редакції цієї норми (с. 17-18).

Розділ 2 «Право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення та їх складові частини (на прикладі агролісової рослинності)» присвячено особливостям правового режиму земельних ділянок лісогосподарського призначення як об'єктів права власності. У дисертації відзначається, що такі ділянки можуть перебувати на праві державної, комунальної та приватної власності. При цьому підкреслюється панування права державної власності, що доводиться дисертанткою за допомогою ретроспективних досліджень, використання історично-правового методу (с. 62, 65-69). Не залишається поза увагою дослідниці й інститут «права власності Українського народу», який викликає чимало нарікань у доктрині та правозастосовчій практиці. У роботі справедливо відзначається уособлення Українським народом ознаки державного суверенітету, можливість виступати носієм публічних, а не приватних прав (с. 62-64). Досить докладно досліджуються способи (підстави) набуття і припинення

права приватної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення (с. 72-78).

Відзначимо, що незважаючи на задекларовану назву цього розділу, питання правового режиму агролісової рослинності розглядається лише у другому та третьому підрозділах. Велика увага при цьому приділяється класифікації лісів і місцю у ній агролісів. Враховуючи те, що поняття агролісу у законодавстві не закріплено, дисертантка змушена звертатися до загальних норм земельного та лісового законодавства, що визначають форми власності, підстави набуття і припинення права власності та інших (похідних) речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення в цілому, що не завжди дозволяє виокремити особливості правового режиму агролісів і вимушено призводить до повторів матеріалу, попередньо викладеного у підпункті 2.1. Не випадково, у підрозділах 2.2. та 2.3 дисертантка нерідко використовує словосполучення «як вже зазначалося», «як вже вказувалося». Зазначений підхід є Методологічно вразливим.

У розділі 3 «Обмежені речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення» дисертантка аналізує проблемні питання правового режиму права постійного землекористування ділянками лісогосподарського призначення та лісових сервітутів. Важливість дослідження цивільно-правової складової права постійного користування додатково посилюється тим, що ЦК України не містить такого права серед переліку речових прав на чуже майно. При характеристиці права постійного користування звертається увага на те, що об'єктом такого права є не ліси, а земельні ділянки лісогосподарського призначення (с. 128, 131 і наст.), що є зайвим підтвердженням і продовженням авторської позиції, висловленої у попередніх розділах. Велика увага у цьому розділі приділена також розмежуванню понять права постійного користування, тимчасового користування, володіння та право володіння, сервітутних прав (с. 139-153).

Обрана Я.В. Онікою структура дисертації дозволила авторці логічно, послідовно і глибоко розглянути основні проблеми речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, виявити недоліки законодавчого регулювання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Дисертаційне дослідження Я.В. Оніки являє собою науковий аналіз цілого спектру складних теоретичних і практичних проблем, норм чинного законодавства, а також окремих аспектів судової практики. Авторкою творчо використано великий масив спеціальної юридичної літератури, актів законодавства, надано їм кваліфіковану правову оцінку, використано різноманітні методи наукових досліджень, в тому числі історичний та порівняльний. В дисертації розглянуто чимало дискусійних проблем, авторкою пропонується власне бачення шляхів їх вирішення. При цьому, дисертантка веде полеміку з науковцями коректно і толерантно, прагне доказово обґрунтувати свою позицію з того чи іншого питання. Дисертаційний матеріал викладається авторкою в цілому послідовно, логічно, юридично грамотно, що засвідчує її високий науковий потенціал.

Все це надало дисертантці можливість досягти вагомих науково-теоретичних та практичних результатів, окремі з яких мають ознаки наукової новизни.

Безспірно, головною цінністю роботи є розгляд правового режиму земельних ділянок лісогосподарського призначення з позиції доктрини і канонів цивільного права, що визначає мету, загальну сутність та спрямованість усієї роботи. Чимало зусиль дисертантки спрямовано на розмежування суспільних відносин з приводу комплексного правового інституту прав щодо земельних ділянок, який регулюється цивільним, земельним, екологічним та аграрним правом, що має своїм наслідком виокремлення відповідного прошарку таких відносин для кожної галузі. Дисертанткою обґрунтовано, що відносини власності та інші речові відносини мають регулюватися на засадах, встановлених цивільним законодавством; «аграрне право регулює права щодо таких природних об'єктів як ліси, насамперед, в аспекті використання лісових ресурсів для сільського господарства», тобто може регулювати відносини з приводу ділянок сільськогосподарського, а не лісогосподарського призначення; в екологічному праві земельні ділянки лісогосподарського призначення визнаються об'єктами правового регулювання винятково як об'єкти охорони навколишнього природного середовища (с. 18-23).

Найскладнішим уявляється визначення місця досліджуваного інституту у земельному праві. Дисертанткою доводиться, що земельне право зосереджене навколо регулювання підстав набуття і придбання права власності, права

постійного користування та інших речових прав на земельні ділянки, в той час як захист порушених прав визначатиметься цивільним правом. На тлі загальної ідеї підкреслення цивільно-правової складової у правовому регулюванні режиму земельних ділянок дещо дивним виглядає твердження про те, що «володіння, користування та розпорядження цими земельними ділянками залишається предметом регулювання земельного права» (с. 23). Такий погляд не може бути беззастережно підтриманий через те, що зазначені правомочності входять до змісту суб'єктивного цивільного права власності (ч. 1 ст. 317 ЦК України), їх суть визначається самою природою цивільного права і може хіба що уточнюватись галузевими законодавствами, але не базуватися на їх основі.

Загалом, зазначені висновки мають важливе значення, оскільки дозволяють уточнити та розмежувати предмети регулювання відповідних правових галузей. Між тим, у дисертації вони мають проміжне значення і не висунуті серед висновків, винесених на захист. Лише у переліку загальних висновків по роботі відзначається комплексність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із земельними ділянками лісогосподарського призначення, загальна заснованість регулювання на нормах цивільного права та наявність специфіки галузевого правового регулювання (с. 155 дисертації, с. 14, 15 автореферату).

При розгляді питання щодо визначення об'єкта цивільного обороту Я.В. Оніка, пояснюючи, що ліс не є річчю, адже не характеризується визначеністю (дискретністю), а речові права виникають не з приводу лісу, а з приводу земельної лісової ділянки, обґрунтовано приходить до висновку, про те, що об'єктом є саме земельна ділянка. Остання в класифікації речей є складною річчю; багаторічні насадження, в тому числі і лісові а такому випадку мають виступати не приналежністю головної речі, а складовими частинами (елементами) складної речі – земельної ділянки, що визначає і їх юридичну долю при укладенні правочинів. Авторка підтверджує свою позицію і прикладом з практики – позицією Верховного Суду України (с. 8, 25-36). Підтримуючи висловлені міркування, слід відзначити те, що зазначений висновок доцільніше було б розташувати не серед того, що пропонується «уперше», а серед положень, що дістали подальшого розвитку, адже положення про те, що земельна ділянка – складна річ були сформульовані ще у

римській юриспруденції, підтримуються сучасною доктриною та прямо слідують з нормативних вказівок обсягу права власності на землю (земельні ділянки) у ч. 3 ст. 373 ЦК України та у ч. 2 ст. 79 ЗК України.

Не можна не підтримати дисертантку в тому, що з точки зору цивілістики коректнішим є використання поняття «земельна ділянка», а не «земля», що використовується у публічно-правових відносинах (с. 38). Відповідно, речові права можуть виникати не на землі лісогосподарського призначення, а на «замкнені земельні ділянки» - об'єкти, які є чітко визначеними на місцевості з певним місцем та межами розташування. Зазначений висновок знаходить своє втілення у пропозиціях щодо редакції та тлумачення законодавчих норм (наприклад, на с. 126).

При аналізі істотних умов угод (правочинів), які передбачають перехід права власності згідно ч. 2 ст. 132 ЗК України дисертанткою вірно звернено увагу на непотрібність віднесення до їх числа положень про момент переходу права власності, оскільки останні визначаються імперативними положеннями ст. 334 ЦК України.

В процесі дослідження норм ЛК України стосовно лісових сервітутів дисертанткою був зроблений правильний та аргументований висновок щодо наявності підстав встановлення законом лише речового, а не особистого сервітуту. Оскільки останній передбачений ч. 2 ст. 401 ЦК України як цілком самостійний вид сервітуту, а незастосування особистого сервітуту звужує правоздатність учасників таких відносин, у дисертації запропоновано запровадження нової редакції ст. 23 ЛК України (с. 139-153).

Надзвичайно глибоко аналізується і поняття публічного сервітуту, доводиться його розмежування із правом загального природокористування фізичних осіб (с. 141-145).

Водночас дисертаційне дослідження Я.В. Оніки містить деякі дискусійні положення, спірні твердження та висновки, які вимагають додаткової аргументації, змістовних пояснень.

По-перше, у роботі використано порівняно невелику кількість джерел судової практики, їхній ґрунтовний аналіз лише посилив би чималу кількість висновків

дисертанти. Можливо, причиною цього є те, що справи з приводу земельних ділянок лісогосподарського призначення не є найчисленнішими серед земельно-речових спорів. Водночас, як свідчать матеріали тих справ, які використовувалися у дисертації, позиції судів щодо правового режиму таких ділянок та їх відчуження не завжди відрізняються одноманітністю, що мало б стати підставою для наукового аналізу.

По-друге, відзначаючи ретельне, в цілому, опрацювання цілої низки нормативних актів з теми дослідження, в включаючи і підзаконні, не можна не звернути увагу на деякі невідповідності та неточності. При висвітленні питання щодо істотних умов договору (угоди), за якою здійснюється перехід земельної ділянки до нового власника або нового користувача, Я.В. Онікою робиться посилання на ч. 4 ст. 334 ЦК України, за якою якщо договір майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації. З цього робиться висновок про те, що «оскільки цивільно-правові угоди щодо земельних ділянок підлягають державній реєстрації, то логічним висновком буде, що момент переходу права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення виникне з моменту державної реєстрації угоди» (с. 76-77).

Проте зазначена норма наведена у застарілій редакції, яка втратила чинність у зв'язку з реформуванням інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Наведене реформування, як відомо, призвело до відмови від державної реєстрації правочинів з нерухомістю і прив'язки виникнення права власності до моменту державної реєстрації саме права, а не правочину, який є підставою для виникнення (переходу) такого права. На сьогодні ч. 4 ст. 334 ЦК України викладена у такій редакції: «права на нерухоме майно, які підлягають реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону».

Аналогічне зауваження може бути висунуто і щодо твердження про те, що «право постійного користування земельною ділянкою виникає після одержання її користувачем документа, що посвідчує відповідне право, та його державної реєстрації» (ст. 125 ЗК України, ст. 17 ЛК України) (с. 118).

Неврахування наведених законодавчих змін є тим більше дивним, що на с. 27 дисертації відзначається застарілість норми ст. 13 ЛК України про те, що

виникнення права приватної власності на ліси виникає з моменту одержання громадянами України та юридичними особами документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку та їх державної реєстрації.

По-третє, у дисертації досить детально розглянуті питання щодо правового режиму агролісів та агролісової рослинності, сформульоване відповідне визначення, яке виноситься на захист. Між тим, це поняття, як відзначає сама авторка, на сьогодні у законодавстві не закріплене і є теоретичним. У такому випадку потрібно було б навести додаткову аргументацію щодо доцільності розгляду інституту агролісів, адже сама по собі дана конструкція тяжіє здебільшого до предмета земельного та екологічного, а не цивільного права.

По-четверте, автор стверджує про можливість постійних лісокористувачів земельних ділянок лісогосподарського призначення, поряд із власником, встановлювати сервітут (с. 133, 140 дисертації, с. 4 автореферату). На погляд рецензента, наведений висновок є спірним. Право постійного користування земельними ділянками, як випливає із змісту ст. 92 Земельного кодексу (надалі – ЗК) України поширюється на ті земельні ділянки, які перебувають у державній або комунальній власності, а основними його суб'єктами, коло яких визначено вичерпно, є державні та комунальні підприємства. Тобто, і з точки зору форми власності, і з точки зору суб'єктів, які його здійснюють, закон а priori встановлює певні обмеження і заборони, аніж дозволи і свободи. За таким умов навряд чи сервітут може встановлюватися будь-ким, за винятком власника. Крім того, сумнівним є таке право і якщо розглядати його через призму повноважень постійних лісокористувачів (ч. 1 ст. 19 ЛК України). Суб'єкт такого права має можливість володіння та користування земельною ділянкою, проте позбавлений можливості визначати її юридичну долю.

По-п'яте, відзначаючи пристойний рівень роботи з точки зору мови та стилістики, слід звернути увагу на використання дисертанткою окремих термінів та словосполучень, не властивих юридичній мові. У дисертації широко використовується словосполучення «правовий статус лісових ділянок (лісової рослинності, агролісів тощо)» (с. 45, 51, 81). Поряд із цим, використовуються загальновживані поняття правового статусу особи (суб'єкта) (с. 16) та правового

режиму майна (с. 40). Незважаючи на появу останнім часом у юридичній мові, в тому числі і у тексті нормативних актів, словосполучення «правовий статус», який використовується щодо об'єктів правовідносин, фундаментальна теорія права наділяє правовим статусом лише суб'єктів, але в жодному випадку не об'єкти права. Не переконливим і формально беззмістовним уявляється посилання в дисертації на розуміння літературі правового статусу земельних ділянок як «юридичне закріплення даних ділянок у суспільстві» (с. 101).

У дисертації міститься поняття «спадок» (с. 94, 100, 143) поряд з легальним терміном «спадщина (ст. 1216, 1218 ЦК України), «угода» (с. 24, 76, 94 тощо) поряд з поняттям «правочин», яке закріплено ЦК України (ст. 202 та ін.), але не відоме Земельному та Лісовому кодексам.

Наведені зауваження та пропозиції опонента викликані новизною та надзвичайною складністю досліджуваних питань, надмірною лаконічністю законодавчого регулювання, носять здебільшого дискусійний характер, суттєво не впливають на якість роботи і не знижують її загальної позитивної оцінки. Основні положення дослідження, розроблені рекомендації та сформульовані висновки дозволили достатньою мірою розкрити обрану тему. Зміст роботи свідчить про здібність авторки до самостійних наукових пошуків, до аналізу складних та спірних питань, вміння раціонально відбирати, кваліфіковано узагальнювати та аналізувати різнобічні джерела, формулювати на цій підставі практичні висновки й рекомендації.

Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у десяти публікаціях, в тому числі у чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, що входять до переліку фахових для юридичних наукових видань, одній статті – у зарубіжному фаховому виданні, а також п'яти тезах доповідей на наукових конференціях.

Автореферат дисертації та публікації авторки оформлені відповідно до встановлених МОН України вимог і повністю відображають основні положення, зміст та результати дисертаційного дослідження.

Дисертація Оніки Ярослави Вікторівни «Речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення: цивільно-правовий аспект» є завершеною

науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, які в своїй сукупності вирішують конкретну наукову задачу, визначену в дисертації, що має суттєве значення для вітчизняної науки цивільного права.

Дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам МОН України, Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

Є.О. Рябоконт

